

A téboly menyasszonya. (Elme)betegség és terápia Hajnóczy Péter életművében. Elzárhatatlan párbeszédben. Interdiszciplináris Hajnóczy-tanulmányok, szerk. Cserjés Katalin, Hoványi Márton, Varga Réka

Bp., ELTE–MűGond, 2023, 199 l.

Jelen kiadvány révén a szerkesztők és a szerzők tizenkét érdekes és értékes, szakszerű tudományos értekezéssel folytatták a már számos kötettel rendelkező Hajnóczy-tanulmányok sorozatát, ami a Szegeden és Hódmezővásárhelyen Cserjés Katalin vezetésével működő Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely munkáját dicséri. A könyv a 2020 őszen, a koronavírus miatt online tartott VII. Országos Hajnóczy-konferencia anyagát tartalmazza, amelynek témájául Hoványi Márton – az előszót és a második tanulmányt is jegyző szervező – a tébolyt és a terápiát választotta. A kötet négy fejezetre tagolódik, melyek közül az első paronomáziával köszönti az olvasót: *Nyelvében fél a nemzet*. A hasonló hangzáson alapuló retorikai alakzat ógörög eredetű, régóta használatos, de alkalmazása a posztmodernben felerősödött, mert szövegekői tartalmával egyszerre képes felidézni az eredetit, gróf Széchenyi István nyelvi programját és annak kifordított, sokszor ironikussá dekonstruált változatát. Hajnóczy Péter prózája késő- és posztmodern jegyeket hordoz, amint ezt a kötet egésze kifejti és bizonyítja, amelyben író és olvasó egyaránt fél és retteg a szövegek és az üres fehér papír által nyelvivé racionalizált tébolytól.

Az első tanulmányt a műhely vezetője, Cserjés Katalin írta (*A megnyílt elzárja roppant távolság...: – a „téboly” és a szöveg-deviancia néhány aspektusa Hajnóczy prózájában*), amelyben az életmű egészéből idéz nehezen befogadható – „azonosítható, ám magyarázhatatlan (a saját álláspont megtalálására ösztönző)” (15) – részleteket, és ezekhez fűzi érzékeny megjegyzéseit. A „tébolyult és tébolyító” Hajnóczy-próza nehéz, de *nem* hibás helyeinek megértési kísérlete ez, amelyben a szerző körbeírja a szövegeket, medítál és kérdez inkább, mint állít, mert a jelentést rögzíthetetlennek tartja, hiszen kísérleti prózáról van szó. Ez igaz, akár a korábbi, kanonizált műveket (*M, Az unokaöcs, Pókfonál*), akár a hagyatékban talált töredékeket vizsgálja („*Fuga*”, „*A jelentés*”, „*Péntek*”, *Kabul folyó*). Még a művek töredékjellege sem bizonyítható igazán, hiszen a hagyaték kéziratlap-kép-szöveg terének egyetlen hiteles közzétételi formája a faksimile kiadás lenne, amelyben minden úgy látható, ahogy a kilenc hagyatéki dobozban szerepel. Ennek a munkának a megvalósítása elkezdődött, az első

eredmények itt láthatók, de az adatbázis még feltöltés alatt áll.¹ Cserjés Katalin saját korábbi kutatásaira, a szakirodalomra és az intertextusok szöveg univerzumára alapozva faggatja a szövegeket, felvillantja a lehetséges jelentéseket, így lép meg nem szűnő és elzárhatatlan párbeszédbe velük. Módszere írva rávezető olvasásnak nevezhető, amelyben kérdéseivel és továbbbírásaival úgy értelmez, hogy feltárja és felmutatja a szöveg azon réseit, ahol bepillantunk a rejtélybe, és az olvasó előtt, ha csak rövid időre is, feltárulhat a titok, ha kellően nyitott rá. Még akkor is, ha mint tanulmányának címében jelöletlenül idézi: „a megnyílt elzárja roppant távolság”.² Hajnóczy Péter posztmodern szövegeiben sok a hiány, a szándékolt elbizonytalanítás, az értelmetlennek látszó ismétlődés és körköröség, az elhalasztott befejezésekben az állítások visszavonása, ezért a befogadónak az (írva) olvasási folyamatban gyakran társszerzővé kell válnia, különösen a töredékesség teljességét modellező enigmatikus szövegek esetében: „Mániákus, makacs kísérleteinek (amikor pl. láthatóan a leírás nehézségével küzd) kísérője és nyomfejtője lehet csak olvasója” (17) [kiemelés az eredetiben]. Hajnóczy azért írt és szenvedett, hogy ábrázoljon és megértsen valamit önmagából és az egészből, de mint maga vallja, ez lehetetlen vállalkozás. Erre jut értelmezője is: „a valóságban/életben pedig, úgy tűnik, az igazság megragadhatatlan” (22). A nehezen érthető, olykor az érthetetlen felmutatása van itt: az önreflexív és öntörvényű próza immanenciája, a téboly modellezése. Ugyanakkor Hajnóczy Péter életműve nem egy örült prózája, hanem a tébolyító valóság írhatóságának a kísérlete.

Hoványi Márton tanulmányának (*A téboly tropológiája Hajnóczy Péter írásművészetében*) alapkérdése, hogy a téboly milyen alakzatokban és mintázatokban fordul elő, mert szerepe alapvető szervezőelve Hajnóczy Péter műveinek. Célja – *A jelentés* című, 2013-ban közölt hagyatéki darab elemzésével – az örület, tehát az igazság nyelvének feltárása, amely a hagyomány szerint a bolond és gyermek képességei közé tartozik. A szerző javasolja, hogy kísérleti irodalomnak nevezzük ezt a szöveget, mert filológiája – a hagyatéknak önmagából eredő rendezetlensége miatt – eleve bizonytalan. A hagyatéknem a szerző, hanem Reményi József Tamás közvetítésével került a Hagyatékgondozó Műhelyhez. Bírálja Nagy Tamás eljárását, amellyel a szóban forgó szöveget novellaként azonosította, mert nem biztos, hogy az. Továbbá az sem, hogy a lap hátoldalán olvasható *A jelentés* ehhez a szöveghez tartozik, és az sem, hogy címként kapcsolódik hozzá. Hoványi Márton 2023. december 15-én még látta a digiphilen a Q334204 – és még másik két – jelzet alatt is a szöveg „hibás” metaadatait, amelyek azonban jelenleg már egyetlen hivatkozással sem szerepelnek.³ Lehet, hogy a bírálat célba ért, és pontosításra

¹ LUDMÁN Katalin, *Hajnóczy-hagyatékné*, <https://itidata.abtk.hu/wiki/Hajn%C3%B3czy-hagyat%C3%A9k> (utolsó megtekintés: 2024. július 22.). – „Ez a katalógus Hajnóczy Péter (1942–1981) teljes fennmaradt hagyatékának adatait tartalmazza, valamint a rekordokon keresztül hozzákapcsolt link formájában elérhetővé teszi a dokumentumok saját fejlesztésű repozitóriumi eszközre feltöltött digitális faksimiléit.”

² HAJNÓCZY Péter, *A nagy jogi légzés = Jelentések a sülyesztőből, Az elkülönítő és más írások*, kiad. NAGY Tamás, Bp., Magvető, 2013, 377.

³ LUDMÁN, i. m.

ösztönzi a kiválónak ígérkező adatbázis szerkesztőit, amelynek elsődlegesen leírónak és nem előírónak kell lennie: „Mivel az örület diagnosztikai eljárásában a nyelvhasználat egyik lényegi szempontja éppen az értelem és az értelmetlenség közötti határ átlépése, A *jelentés* jelent[ésének] értelmezésekor sem hanyagolható el az a kérdés, hogy a szövegnek vagy novellának a szemantikája mennyiben teljesíti be a befogadó konvencionális elvárásait” (37). A „kísérleti szöveg” az 1970-es évekre vonatkoztatva nem referenciális, mert hét, illetve négy Budapestről is ír, tehát tájékozódása fokozatosan bizonytalanodik el, így a szöveg az olvasó számára értelmetlen lesz. Hoványi Márton magyarázata a cím hiányáról és helyzetéről ötletes és önmagán túlmutató: „Ugyanakkor a két szöveg térbeli elhelyezése azt is implicálja, hogy maga a *jelentés* a szöveg túloldalán helyet foglalva nem található meg a szöveg oldalán. A szöveg csak megfordítva, saját inverzeként juthat hozzá a jelentéshez. Ez az inverz fizikai és szellemi gesztus a tébolyban a normális (világ)nézet elforgatottságára is emlékeztet” (38). A szöveg a kóros nyelvképzés példjaként is olvasható. A Mária/Márai név akár elírás is lehet, így ez az életmű más korszakai felől olvastatja a szöveget. Ha Mária, akkor a *Jézus menyasszonya*, ha Márai, akkor a *Fűtő* kötet lehet a tágabb kontextus. Fontos irodalmi toposz az örület mint védelem és menedék. A tanulmány szerző antik, ószövetségi és középkori példákat is idéz, amelyek alkalmazása magyarázó erejű a *Jézus menyasszonya* és a *Finomfőzelék feltéttel* című művek néhány jeleneténél is.

Sipos Márton tanulmányát („*Vágyakból, tudásból és pillantásból szőtt viszony*”: *Téboly és ismétlés Hajnóczy Péter prózájában*) három részre osztotta – *Oda*, *Ide* és *Vissza* –, és ezzel a hermeneutikai kört modellezi. Az első egységben részletes, a szakirodalmat mélységében feldolgozó irodalomelméleti, filozófiai és lélektani bevezetéssel alapozza meg gondolatmenetét: „Alapvető tézisem az, hogy a Hajnóczy-életmű prózai részében megjelenő bolondság teljes kiterjedtségében látásához az ismétlésen alapuló, repetitív szövegeket és szövegrészeket kell a vizsgálódások középpontjába helyezni” (42). Célja, hogy a tematikus megközelítés helyett a radikális ismétlődések elemzésével a téboly hermeneutikáját hozza létre. Részletes kifejtésében meggyőzően bizonyítja, hogy a monotóniáig túlhajtott ismétlődő leírásokban – amikor egy cselekvést annyiszor ír le, ahányszor az megtörténik – formálisan is tetten érhető az örültség, a téboly, a bolondság, amely fogalmak itt szinonimaként értendők. A téboly filozófiai és lélektani értelmezéséhez Foucault *A bolondság története a klasszicizmus korában* című könyvét és annak recepcióját (43.) veszi alapul, és kreatív módon metaelméletként alkalmazza a Hajnóczy-próza nehéz helyeinek magyarázatához: „A megértés nem tudja nem másikként (félre)érteni a bolondságot” (45). A „tébolyult” mindig a másik, akit teológiai alapon eredendően szentnek tekintettek, majd a 17. század elkülönítette, mert veszélyes volt a társadalomra, és gondot jelentett az államnak. Később a diagnózisnak orvosi és jogi következményei lettek, de Sipos Márton szerint az így megértett téboly már nem téboly, mert „a megértés vagy lezárja, elfojtja a megértési láncot, ezzel feszültséget (a megértetlenség feszültségét) hagyva maga után, vagy megpróbálja

megérteni a téboly megértését, ezzel pedig egy *kényszeresen* ismétlődő, önmagától *elidegenedett* megértéssel találkozunk” (47) [kiemelések az eredetiben]. Ezzel megérkezünk *Ide* – a kényszeres ismétlődéshez – a hermeneutikai kör második állomásához. Ez nem automatikus írás, a recepció ezt a lehetőséget elvetette, hanem a pontos rögzítés vágya, amely filmszerűvé és analitikussá teszi a szöveget, noha csökkenti a prózateret, mert a változatosság hiánya unalmasabbá és nehezen befogadhatóvá teszi a művet: „Azt állítom, hogy a téboly megértése megértésének kísérlete, amely egy kényszeres ismétlést eredményez, egybeesik a freudi halálösztönt megjelenítő ismétlési kényszerrel. Freud a *Túl az örömelven* című művében vezeti be ezt a fogalmat” (54–55).⁴ A túlhajtott, gépszerű ismétlés a veszteséget teszi érzékelhetővé, ami azonban csak utólagosan (Nachträglichkeit, Freud), vagyis retroaktívan képződik meg, amikor a traumáról csak egy későbbi ismétlődése fényében derül ki, hogy trauma (46). A repetíció miatt az olvasó elsősorban nem az ismételtre, hanem magára az ismétlődésre figyel, így a folyamat – jóllehet csak utólagosan – felfüggeszti a teret és az időt, vagyis magát a megértést, így egy pillanatra érzékelhetővé válik a téboly (56). Heidegger szerint – teszi hozzá a recensens – mindig létmegértésben élünk, de ebben az esetben a téboly felfüggeszti ezt, és kívül kerülünk mindenben. Túl az örömelven, ahol a halálösztön a tudattalanban mazochisztikus énkínzást hoz létre (59). Ezzel *visszaértünk*, a hermeneutikai kör bezárult a középpontját vesztett én körül: „A téboly szövedékéből, bármennyire erősen próbálkozunk is, nincs kijárat” (64).

A második fejezet címe egy palindrom, *Géza, kék az ég* (a szókapcsolat visszafelé olvasva is értelmes), amely váratlan érdekességével és kifordítottságával rámutat, hogy a vizsgált kérdés középpontjában a nyelv áll mint a téboly és a terápia együttes hordozója. Srádi Péter, aki egyszerre pszichiáter szakorvos és bölcész, tudományközi módon közelít az életműhöz (*Téboly és a reparáció lehetősége a Hajnóczy életműben*). A fogalmak meghatározása nehéz, így inkább a hiány felől ragadja meg a problémát: a téboly, az örület a tudat *egészségének* megbomlása, a terápia ennek helyreállítására tett kísérlet. Foucault *A bolondság története* (1961) című könyvét így összegzi: „erkölcsünk, társadalmi berendezkedésünk, felsőbbrendűségünk önigazolása miatt van szükségünk a téboly fogalmára” (69). Tehát a francia filozófus szerint a „bolondság” nem betegség, hanem pusztán társadalmi stigma. Ezzel szemben Srádi Péter az orvosi gyakorlat alapján pszichózisként azonosítja a sokféleképpen kategorizált jelenséget, amelynek súlyosabb formái az elmebetegségek, enyhébbek a személyiségzavarok, amelyek nem is betegségek. Bölcész szempontból a legfontosabb, hogy nagyon szoros a kapcsolat a téboly és a nyelv között: „Crow elmélete szerint genomunknak az a része, amely a beszéd képességét adja, összefügg a skizofrénia genetikai hátterével. A populáció szintjén pedig a nyelvhasználat adta előnyök miatt megéri elszenvetni a körülbelül egy százalékos megbetegedési arányt” (70). A szerző bemutatja, hol talált példát a skizofáziára,

⁴ A hivatkozott mű magyarul: Sigmund FREUD, *A halálösztön és az életösztönök*, ford. Kovács Vilma, Bp., Múzsák, 1991.

a skizofrénia nyelvhasználati módjaira az Andreasen-fél becslőskála alapján, amelynek egyes elemei önmagukban még nem utalnak megbetegedésre: például inkohereciát a *Mandragórában*, neologizmusokat a *Vese-szörpben*, ismétléseket a *Pókfonálban*, a *Kavicsban*, a *Kútban*; echoláliát, visszhangot a *Da capo al finé*ben (71). Részletezi a sokréttű és kölcsönös összefüggést a pszichoanalízis és a szürrealizmus között, hiszen mindkettő középpontjában az álmok, a látomások, a paranoia és a delírium áll, amelynek vizsgálata magyarázó erejű az alkoholfüggőségéből is következő szövegrészleteknél. A művekben azonban nem találja nyomát az autoterápiának, vagyis Hajnóczy nem öngyógyító szándékkal írt, mert a magáról is mintázott szereplőket meghagyja saját személyiségük börtönében. A szerepválasztás oka az autonómia, a kapcsolódás és a kompetencia lehetőségének biztosítása a legfontosabb érzelmi szükségletek kielégítésére, a lelki önvédelem megvalósítására. A hangsúlyos betegszerep lehetőséget ad az önfelmentésre, a szorongás oldására és együttérzés kiváltására, így enged egy kis függetlenséget a súlyos függőségben. A másik szerep a kompetencia igényét beteljesítő íróé, amelyben azzal a túláltalánosító önbecsapással ad rossz választ, hogy minden jelentős író iszákos volt. Továbbá az önfelszámolással, mert haláláig ivott, és ezzel – az írói szerep küldetéséért – magára vette a szenvedést, amelyet profán módon Krisztuséhoz hasonlított. Művei azért nem alkalmasak terápiára, mert nehezen befogadhatók, esetükben nem lehetséges az érzelmi azonosulás, hatásuk tisztán értelmi, így a reparáció is ellehetetlenül. A mű azonban a maga módján organikus lesz, mert a határát veszített én feloldódik az alkotó és az alkotás közt közvetítő alkoholban (72–82).

Izsák-Somogyi Katalin tanulmányának (*Az irodalom mint terápia: önterápiás folyamatok A halál kilovagolt Perzsiából című írásban*) alapkérdése, hogy a férfi íráskényszere mennyire önterápiás folyamat a kisregény fikciójában. Ehhez segítségül Derrida Platón *Phaidrosz*ának dekonstrukcióját alkalmazza, amely szerint az írás az emlékezést, az emlékeztetést, és ennek az ellenkezőjét, a felejtést is egyszerre segíti. Az írás emlékeztet, de ezzel aláássa az emlékezet edzését, a megtanulást: „Tételek az, hogy a férfi életben maradásának feltétele a szépírói munka – vice versa, a szépírói lét feltétele az életben maradás” (91). Részletesen elemzi a kisregény időkezelését, a várakozás szerepét, a fiú és a férfi viszonyát a tárgyakhoz, a fényképekhez, és Brasch Izidor cipőkanalának feliratához. Iser alapján az imaginárius valóságelemekből építkezik, de mégsem maga a valóság, hanem annak látszata, az „olyan, mintha” valóság lenne: „Ez az a »játék«, mely olvasatomban terápiás jelleggel bír” (98). A terápia eszköze – ami eredetileg ápolást, gondozást, és nem gyógyítást jelentett – az írás, amikor a hangokból betűk lesznek, és megképződik az emlékezés rendszere, amit befolyásol a kontextus, az emlékek torzító hatása, a visszatekintés és az álemlékek sajátossága is. Önterápia esetén a visszajelzés belülről érkezik, amikor az író újraolvassa saját – de immár tőle elidegenült – szövegét, így a hermeneutikai kör önmagára zárul (99–101). A biblioterápia olyan művészetterápia, amelynek célja az önismeret fejlesztése irodalmi szövegek segítségével, és amely megvalósulhat értelmezésalapú szövegalkotás vagy szépirodalmi igénnyel történő kreatív és

expresszív írásterápia révén. A gyógyítás alapja az önreflexió, amelyhez a jelentésadás, a perspektívaváltás és az érzelmi töltés oldása is társulhat (102). Ezek a mozzanatok ugyan nem vagy alig szerepelnek a *Perzsiában*, a férfi írása mégis önterápia: „Azt állítom tehát, hogy a publikálási vágy mint stratégiai tett magával vonja a hermeneutikai kör beindulását, mely a terápiás folyamat része. Neve nincs, önmaga kezelése, gyógyítása név nélküli” (104). Izsák-Somogyi Katalin Srádi Péterrel szemben úgy véli, hogy van öngyógyító mozzanat Hajnóczynál és szereplőinél, mert „[a]z írással mint folyamattal önmagát kíséri egy önmegismerési, egy emlékezési, egy emlékeztetési úton” (110).

A harmadik fejezetben – *Életműbaj* – a gyakran vizsgált írásokról olvashatunk új szempontú, elsősorban a téboly felől közelítő értelmezéseket. Elsőként Tóth Katinka tanulmányát („*Önmaga lesz ügyének törvénye és bírója*”: *A Kohlhaas-szindróma Hajnóczy Péter és Christoph Hein parafrázisában*), amely az összehasonlító elemzésen keresztül a norma fogalmának meghatározására összpontosít. A Kohlhaas-szindróma – amely a nevét Heinrich von Kleist 1810-ben kiadott elbeszélésének címszereplőjéről kapta – a téveszmés személyiségzavarok egyike, amely a „perlekedési tébollyal” rokonítható. Tóth Katinka ötletesen, a pszichiátriai szakirodalmat módszertani eszközként, átvitt értelemben használja, ezért az orvosi kifejezéseket („páciens”, „anamnézis”, „tünet”, „trauma”, „diagnózis”) idézőjelbe teszi, amely gyakorlatot a recenzens is követi. „A norma viszonylagossága és társadalmi konstrukció-volta a pszichiátria egyik alaptétele” (119). Attól függően, hogy ki határozza meg, többféle normatípust – „kulturális”, „statisztikai vagy átlagnormát”, vagyis ahogyan a többség viselkedne egy helyzetben – különböztet meg a szakirodalom. Az „ideálnormát”, az elvárt viselkedést, hogy mi a jó és a rossz az egyéni és a közösségi értékítélet is alakítja. A Kohlhaas-szindróma lényegét Gerevich József alapján idézi: „»kitaszíttottság«-élmény; bosszúvágy; az istenhez való lojalitás »arkangyalként« való azonosulás révén; a személyes kár nagysága nincs arányban azzal a pusztítással, amelyet a bosszútól vezérelten követ el; hozzátartozói és saját életének gondolkodás nélküli feláldozása az elégtétel elérése érdekében” (120). A tanulmányíró ezek alapján rögzíti a novellák szereplőinek „adatfelvételt”, azonosítja „traumáikat”, „téveszméiket”, majd az eltérő normák miatt különböző „diagnózisvariációkat” állít fel: „A »paranoia« fejlődése során a Külvilág és a főhősök saját, belső világa fokozatosan távolodik el egymástól, végül teljesen különválnak” (123). Hajnóczy Péter *A fűtő* és Christoph Hein *Az új (szerencsésebb) Kohlhaas. Beszámoló egy pereskedésről az 1972–73-as esztendőből* című novelláinak magas esztétikai értékét a „téboly és a normalitás »határhelyzetei«” hozzák létre. „Ami tehát a kolhászi normaértelmezésben az emberi lét egyetlen autentikus útját jelenti, az a Külvilág szemszögéből nem más, mint a téboly megjelenési formája” (128). Az olvasó – teszi hozzá a recenzens – egyszerre azonosul és egyben az átlagnorma alapján fokozatosan el is távolodik Kolhásztól. Egyetért a konkrét ügyön túlmutató igazságküzdelmével, ezért belülről, katartikusan éli át a hős tragikus megbolondulását, ami helyette is történik, amelyben így önmagát is sirathatja, mert aki magára talál a lényegben, az elveszik a létben.

Csikvári Gábor tanulmánya (*A delírium regénye*) szerint a *Perzsiát* elsősorban nem önéletrajzi, társadalmi-szociológiai szempontból érdemes olvasni, noha természetesen ilyen összetevői is vannak, mert igazi értékét a műben teremtett világ önelemző őszintesége és a bonyolult, de megfejthető szerkesztés tudatossága adja. Az első fabula maga a mese, a leíró jellegű történet, amely sorsanalízis és leltár is egyben, amelyben az alkoholista otthon küzd önmagával, és végül széthullik. A szüzsé, maga az elbeszélte világ, amelyben – bonyolult tér- és időszerkezetben – annak előéletét mutatja be. A második fabula a víziók, a látomások világa önreflexív elemekkel. Ezeket nem a delirium tremens hozza létre, mert az az alkoholelvonás tünete, hanem a lerészegedés és az attól való rettegettség. Amint a szerző összegzi: „A vizsgálat célja az, hogy az életpálya sorsszerű mivoltát, szükségképpen elkövetkező stációit, de velük szemben a szinte irracionális reménységet, a meghaladni vágyást, a kibontakozni akarást, a művé lényegítés szüntelen és makacs akarását szemléltesse” (132). A tanulmányíró ötletesen állít fel metaforikus-metonimikus elemeket az egyes szöveghelyek értelmezéséhez: „»Pont olyan« ez a pillanat, mint a kőművesé lehetett, amikor két (!) szöveget kalapál önnön koponyájába: saját háza építése közben (= a lassan formálódó szöveg) követi el a legborzalmasabb, tudatosan megvalósított, kegyetlen pontossággal elkövetett öngyilkosságot (= az előre láthatóan delíriumos halálhoz vezető alkoholizmus)” (134).

Varga Réka tanulmányában (*Determinált példázatok: A halál kilovagolt Perzsiából a középkori látomásos irodalmak párhuzamában*) a kisregény vízióit a középkori látomásos irodalmak magyar nyelvű szövegei felől olvassa el. A két leghíresebb magyar pokoljáró Krizsáfán fia György és Tar Lőrinc, akik a legendák szerint Írországban keresték fel a Szent Patrik-barlangot, amelyet a hagyomány a purgatórium bejáratának tartott. Alászállásuk tétje a megfeszítés, mert ők belső utazásuk során látták a poklot, és bepillantottak a mennybe is, hogy visszatérésük után a biblikus tanításnak megfelelően, nevelő céllal beszámoljanak a latinul nem tudóknak is (137–138). Hajnóczy pokolra szállása ezzel szemben tét nélküli, itt nem történik meg a keresztény fordulat. Ő azért merült alá az alkohol poklába, hogy ír hasson, de ez a folyamat is inkább kudarcral és szorongással telített:

A pokoljáró soha nem maga szenved el a túlvilágon látottakat. Bár az ördög megpróbálja megkísérteni, de valójában végig külső szemlélő marad. Látja a pokolban kínlódó lelkeket, a válogatott kínzásokat, mégsem ő maga szenved el azokat. Éppúgy, ahogyan a *Perzsia* elbeszélője, aki látja a rémképeket, de mégsem ő a valódi szereplőjük, mindig egy marginalizált megfigyelő perspektívájából tudósít róluk. (139)

Hajnóczynál a pokol már nem szakrális tér, számára nincs megváltás, mert látomásainak vizuális forrásai a korabeli reklám- és szocióforrások: „Tulajdonképpen pont erre szolgálnak a *Perzsia* »férfi« elbeszélőjének rémképei közé bekúszó szocióforrások a »fiú« albréti szobájából. Ezek tulajdonképpen meghatározzák, hogy a pokol jelen idejű, a valóság szerves része, és nem egy metafizikus tér” (143). Az egyetlen látomás, amelyben az elbeszélő is szerepel, az a halott város, amelynek forrását Szörényi László

Szádek Hedáját *Vak bagoly* című művében találta meg, „ám ez nem zárja ki, hogy a víziót középkori látomásos irodalmak párhuzamában kíséreljük meg értelmezni” (143).

Pótor Barnabás *Egészség, normalitás és (elme)betegség, abnormalitás viszonyrendszerei* Hajnóczy Péter *Az alkoholista* című novellájában című tanulmányában a rendkívül alapos és szoros olvasás célja, hogy az elbeszélés modális-aspektuális jegyeit és a szereplők viszonyát elsősorban az egészség/normalitás, valamint az (elme)betegség/abnormalitás nyelvi-poétikai és hatalmi összefüggésrendszerében vizsgálja. Részletesen elemzi Márai, az ápoló, a posztó egyenruhás és a külső elbeszélő közötti viszonyokat, a szagokat és az érintéseket, a tekinteteket és az arckifejezéseket. Márai alapélménye a bizonytalanság, amelynek oka, hogy nem érti, önkéntes elvonókúrája miért elmeegógyintézetben történik. Hiszen ő normális, „csak” alkoholista, noha ez a megkülönböztetés Márain kívül nem létezik. Ezt a tanulmányíró éles megfigyeléssel igazolja is, amikor rámutat, hogy a főszereplő elszólja magát, és azonosul a beteg szerepével, ugyanakkor folyamatosan tiltakozik is ellene: „Márai érvelésének következetességét ehelyütt is egy – nyelvi klisészerű – idézőjeles mondat (»Ők vannak értünk, a betegekért, és nem megfordítva«) ingatja meg” (153). Pótor Barnabás a recepció alapján mutatja be és egészíti ki az idézőjeles vagy kurzivált kiemelések rendszerét. A „kiszólás” többfunkciójú poétikai eszköz, „amely adott esetben az elbeszélő/szereplő által ki nem mondott gondolatok/válaszok artikulálására szolgálhat, míg máskor az ironikus, ellentéző szereppel bíró nyelvi klisék kiemelését segítheti elő, melyek »a talmi közhelyekben megfogalmazódó külvilág és az intenzív személyiségtudat perlekedése[ként]« olvashatóak” (151). Meglátása szerint ez az életmű második felére jellemző montázstechnika, töredékesség, idézeteffektusok előzményének is tekinthető, amely megakasztja az elbeszélés és a befogadás folyamatát.

A negyedik fejezet – *Bolondról jót vagy semmit* – középpontjában a hagyatékban maradt szövegek állnak, amelyek itt elemzett darabjai szorosan kapcsolódnak *Az elkülönítő* című, hányatott sorsú szociográfiához, amelynek első változata 1975-ben a *Valóság* című folyóiratban jelent meg, és nagy botrányt okozott. Ezzel is magyarázható, hogy 1980-ban a bővített változatot már nem merték megjelentetni, noha Hajnóczy Péter leadta a kéziratot. A teljes művet a kapcsolódó iratokkal és szépirodalmi vonzataival együtt Nagy Tamás a hagyatékból rendezte sajtó alá 2013-ban.⁵

Borbíró Aletta munkája (*Elme, test, írás – A nagy jogi légzésről*) – hasonlóan a kötet több írásához – Foucault tanulmányait, olykor egy kis módosítással, metaelméletként alkalmazza. Ennek alapján az irodalmi nyelv és az örület nyelve is egyaránt kettős beszéd, amelyben a szó egyszerre jelenti önmagát és konnotációit, egyszerre hordozza az önazonos, konvencionális tartalmat, és ennek ellentétét is (163). Mindkettő – teszi hozzá a recenzens – egyszerre tartalmazza önmaga dekonstrukcióját, egyszerre felfed és elfed: (f)elfed. Az a megállapítás, miszerint az irodalom a nyelvre épülő másodlagos

⁵ Lásd a 2. lábjegyzetben.

jelrendszer, nem újdonság,⁶ itt a nóvum az örület nyelvével vont szoros párhuzam. A novella nyelve több értelemben is megkettőződik. A Kádár-korszaknak a nyelvhasználatban is megvalósuló politikai cenzúráját metaforizált, irodalmi nyelvvel kell megkerülni, mert a valóság a maga teljességében nem kimondható. A második szint, hogy a „Rendgotthárdi Otthon” tapasztalatai, miképpen a koncentrációs táborokéi is, „elmondhatatlanok, kisiklanak a nyelv, a megfogalmazhatóság alól, ami a novellában szereplő riport variációja esetében is tapasztalható: a valóság nem ragadható meg realisztikusan” (164). Ezzel magyarázható a mű filmszerű, éles vágásokat tartalmazó töredékessége és montázstechnikája, amikor az elbeszélésbe – Cserjés Katalin által zárványoknak nevezett – szürrealista, látomásos, szinte csak önmagukat jelentő, ezért értelmezhetetlennek tűnő betétszövegek ékelődnek. A főszereplő az írás előtt jogagyakorlatokat végez, amelyek célja az önuralom elérése, ami összekapcsolódik a három kanál *paradicsompüré* fogyasztásával, így a *paradicsomi* állapot alkalmas lehetne az igazság megírására, amelynek szimbolikus színe a kék, amely szintén gyakran ismétlődő motívuma a szövegnek. A *nagy jogi légzés* azonban nem elég a *nagy jogi* (!) lélegzetű szöveg egyértelműsége törekvő nyelvi igazságának, a szociográfiának a megalkotásához, mellé alkoholra is szüksége van az elbeszélőnek, hogy az örület szürrealista nyelvének segítségével érzékeltesse az elmondhatatlant (165–172).

Németh Zsófia tanulmánya („Szövegdetonációs kísérletek”: *Hajnóczy Péter Dinamit című szövegének elemzése*) a drámát a téboly mint irodalmi toposz felől olvassa, és a művet metaforikusan „szövegdetonációs kísérletek” terepeként mutatja be. Ennek jellemzői a szövegkohézió és a térhasználat zaklatott ritmusa, a robbanásszerű szerkesztésmód, a külső idézetek és egyéb effektusok beemelése:

Az alkohalnarkózis sajátos vallási szférát teremt, rituálé, mely Hajnóczy esetében időlegesen biztosítja a teljes önazonosság lehetőségét a szerző számára. A pszichés függőség ez irányú „teátrális” megközelítésében központi kérdés lehet, mely pillanatokra korlátozódik a szerepjátszás (időleges identitás felvétele); önnön lényének felszabadult jelenése (a narkózis állapotában), vagy az addikció ellen küzdő éber időtartamok megtapasztalása a külvilág részeként. (175–176)

A Narrátor (64–65 éves) a függőség elleni éber állapotot jeleníti meg a mű elején, a később színre lépő Férfi (39–40 éves) pedig az alkohalnarkózis állapotában időlegesen teljes identitásának birtokában beszél. A két alakot ugyanaz a színész játssza, a Férfi – első megjelenésének kivételével – a színen történő sminkeléssel különíti el magát a másiktól, majd fokozatosan válnak azonossá, hogy a mű végén egyetlen árnnyá olvadjanak össze (176). A Narrátor, a clown (akár Madách vásári bábjátékosa) mondja ki a mű célját: „Lepipáljuk a Nagy Fazekast!” Ezt a gyerekek azonnal kinevetik a szín mögül, hiszen az ember alkotta mű csupán kreatív lehet, és nem organikus, élő, mint egy reteklevél: „A transzcendens feljebbvalóval szembeni versengés bibliai előképe

⁶ KANYÓ Zoltán, *Az irodalomtudomány módszertani kérdései* = *Uő, Szemiotika és irodalomtudomány (Válogatott tanulmányok)*, Szeged, JATE Kiadó, 1990, 93.

a Tudás fájához vezet az értelmezőt, így a *Dinamit* rejtett rétegeként bontható ki a paradicsomból való kiűzés fájdalmának tapasztalata, valamint az apáról fiúra szálló bűn motívumai is” (181). Ugyanakkor – teszi hozzá a recenzens – emellett az élve és halva, az árnyék és a „Nagy Fazekas” hangsúlyos ismétlődése miatt Hérakleitosz,⁷ Platón barlanghasonlata és Heidegger *Platón tanítása az igazságról*⁸ alkalmazása is új szempontokat adhat az értelmezéshez. A folyamatos átváltozásban minden szereplő árnyéklétében egylényegű és egyidejű a múlt-jelen-jövő relativitásában, hiszen ők csupán árnyékok a barlang falán és a bronztükrökben: mindig létesülők, de sohasem létezők. Ezzel áll szemben, pontosabban ezek fölött, a „Nagy Fazekas”, a legfőbb idea, aki mindig létezik, de sohasem létesül. Ő az, aki leereszt és visszavisz a mennybe, és ő a tökéletes, organikus reteklevél alkotója, akinek utánzására, így lepipálására az ember természetesen képtelen. A dinamit a robban(t)ás, a ráismerés az árnyéklétre, a bűnre, a gyerekgyilkosságra, a folyamatos átváltozás tragi(komi)kumára, az alkoholra, a betegségre, a rögeszmére, az ölési szándékra, amikor nem csak játék a pisztoly – és rádöbbenés arra, hogy (f)élünk és meghalunk. A zárlatban megszületik a legorganikusabb mű, a halál (182). Ennek képi ábrázolása a nagy fehér vásznon megjelenő képregényszerű gyerekrajz, amely megrendítő egyszerűséggel mutatja fel az emberi lét végeességét. Ennek ellenpontjaként hangzik fel a mű cinizmusához illeszkedve Hernádi Judit slágere, amely azonban lemondó biztatásával tovább mélyíti a tragédiát: „Sohase mondd, hogy túl vagy már mindenem.”⁹

Somogyvári Lajos (*A betegség átpolitizálódása és az államosított pszichotudományok: Az elkülönítő a szovjet tapasztalatok fényében*) a történeti diskurzuselemzés módszertanával veti össze a Harvard Egyetem Orosz Kutatási Központja által 1949–1953 között szovjet emigránsokkal készített interjúk írott és szerkesztett változatát a Hajnóczy Péter által a Szentgotthárdi Szociális Otthonban rögzített, majd leírt beszélgetésekkel. Ezekből az ismétlődések által konstruktivista módon rajzolódik ki a valóság lényege, amelyben az intézmény-orvos-betegség-páciens-kezelés és az egyéb szereplők viszonyát és jellemzőit mutatja be. Megdöbbentő, hogy milyen sok a hasonlóság a Szovjetunió 1945 előtti és az 1970-es évek Magyarország között az ideologikusan vezérelt pszichiátriai gyakorlatban: „Nem lehet orvos valaki anélkül, hogy nem lenisita” (189). Az 530 fős szentgotthárdi intézményt azonban még nem is egy orvos, hanem a gondnok és a felesége – aki szakképzett ápoló és párttitkár – vezette. Mind a ketten marxista egyetemet végeztek, hiszen a pártfűség és az ideológiai megbízhatóság volt a legfontosabb. A pácienseket nem is kezelhették szakszerűen, hiszen néhányuknak

⁷ „És azonos(ként van) bennük az élő és a holt, meg az éber és az alvó, meg az ifjú meg az öreg; mert ezek átváltozva azok, és azok átváltozva ezek” (*Epheszosi Hérakleitosz* = G. S. KIRK, J.E. RAVEN, M. SCHOFIELD, *Preszókratikus filozófusok*, ford. CZISZTER Kálmán, STEIGER Kornél, Bp., Atlantisz, 1998, 282).

⁸ MARTIN HEIDEGGER, *Platón tanítása az igazságról*, ford. KOCZISZKY Éva. = Uő, *Útjelzők*, Bp., Osiris, 2003, 195–224.

⁹ DÖME Zsolt, VEREBES István, *Sohase mondd*, https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/3275/hernadi-judit/sohase-mondd-zeneszoveg.html (utolsó megtekintés: 2024. augusztus 8.)

diagnózisuk sem volt, csak a köznyelv alapján tipizálták őket. Az „izgága” beteg nem jó, mert zavarja a személyzetet; a „jó beteg” a nyugis beteg. A kezelés csak fizikai lehetett, a nyugtatókat és a hálós ágyat is inkább büntetésként alkalmazták a nyugtalanokkal szemben, a pszichoanalízist antimaterializmusa miatt nem ismerték el. „A világ a feje tetejére fordul ebben a kontextusban, a szavak egyszerre jelentik önmagukat és diametrálisan valami teljesen mást: a beteg valójában nem-beteg, a gyógyítás pedig nem-gyógyítás” (193) – írja a szerző. A bürokratikus labirintusokon keresztül általában a tanácsok szociálpolitikai osztályai utalták be a betegeket, így lakások szabadulhattak fel, amire Budapesten nagy szükség volt, vagy kenőpénzért a család intézte el a bekeverülést: „Ezek az intézetek arra jók, hogy fölösleges embereket legális keretek között eltüntessenek. *Ez az igény hozta létre őket*” (194) [kiemelés az eredetiben].

A kötet sokféle szempont és tudományterület irányából közelít az életműhöz, amelyben bemutatja, hogy a nyelv hogyan lesz (f)elfedője tébolynak és terápiának, és hogy az örületnek hogyan lehet egyszerre kifejezője és gyógyítója az irodalmi szöveg és annak magyarázata. A szerzők meggyőzően bizonyítják, hogy a megértéshez nem elég az immanens elemzés, hiszen a látszólag zárt mű maga is csupán a szövegek közötti hálózat egy csomósodási pontja, amelyet az alkotó és a befogadó, és a mindkettőjük fölött álló nyelv, a szöveghagyomány és a valóság formál. Ezért szükséges a teljes, tág értelemben vett szöveg univerzumból – amelybe lényegében minden beletartozik: a szerző művei, kéziratai és teljes recepciója, azok utalásai, a többi szépirodalmi és egyéb szöveg, az összes tudományt is beleértve – metaelméleti alapot választani, amelynek segítségével közelebb férközhetünk a mű lehetséges jelentéseihez. „Bármire is képes vagy képtelen a magyarázat, rá nézve mindig ez érvényes: ahhoz, hogy az, ami a költeményben tisztán költött, valamivel világosabban álljon itt.”¹⁰ A szerzők magas tudományos színvonalon valósították meg ezt a célt, mert a tanulmányok olvasása után érzékelhetjük, hogy a bonyolult, sokrétű és nehezen értelmezhető Hajnóczy-próza már valamivel világosabban áll előttünk.

Simon Ferenc

¹⁰ Martin HEIDEGGER, *Előszó a második kiadáshoz* = Uő, *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*, ford. SZABÓ Csaba, Debrecen, Latin Betűk, 1998, 7–8.